Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr. T. HOEKSTRA te Kampen
Aflevering 9 **Januari 1921**

Documenten bezwarend voor het karakter van Professor Hofstede de Groot.

door
Dr G. KEIZER.

Het is waarlijk niet uit miskenning van den grooten Bilderdijk, „unus ille vir", die waarschuwde: „rekels laat de dooden rusten", dat ik oude dingen uit de sloot ga halen; ook niet om naar het recht der wedervergelding te handelen volgens den regel van het: „sla je mij dan sla ik je weer", doch enkel om nog eens een leugen te weerleggen, die haar bondige weerlegging reeds had gevonden, doch wederom werd uitgesproken zonder de vermelding dat zij was afgestraft. In het in vele opzichten zoo voortreffelijke handboek der „geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde Kerk der Nederlanden" door Dr J. Reitsma, waarvan een derde, bijgewerkte en vermeerderde druk is bezorgd door den Groninger Hoogleeraar Dr J. Lindeboom, wordt in Hoofdstuk XXI onder het hoofd „Separatisten" ook over de Afscheiding geschreven. In eene bespreking van dit handboek wees ik reeds vroeger op het gebrek aan objectiviteit waaraan dit handboek zoo sterk mank gaat.[1]) De vooringenomenheid waarmede Prof. Lindeboom in Hoofdstuk XXI de Afscheiding bespreekt en handelt van de leiders en volgelingen dier beweging nadert in toon en waardeering, het karakter dat in dagen van heeten strijd gemeenlijk pamfletten kenmerkt, die men elkander in het aangezicht slingert. Het bewuste hoofdstuk gelijkt eer een overdruk uit een schot- en

1) Gereformeerd Theol. Tijdschrift, afl. I, Mei, 1918, blz. 33—37.

schimpschrift dan op een serieuse behandeling van een historisch verschijnsel, dat den auteur echter niet sympathiek is, hetwelk hij kwalijk kan verbergen. En omdat dit hoofdstuk — dat in zijn karakter van blinde partijdigheid alleen maar geëvenaard wordt door de slechtste voorbeelden van vooringenomenheid bij Roomsche historici en mede steunt op gegevens van een werk dat berucht is geworden door zijn grenzelooze oppervlakkigheid, dat van Prof. Knappert, geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk — voorkomt in een veel gebruikt handboek, zoo meen ik het verplicht te zijn aan de Afscheiding en hare vaders om nog eens of ook voor het eerst te wijzen op documenten die bezwarend zijn voor Prof. Hofstede de Groot, die ook inzake de historie der Afscheiding, veelszins geraadpleegd wordt door vrijzinnige geschiedschrijvers. Ik acht het niet zonder bedenking voor deze laatsten, dat zij nu nog onware voorstellingen handhaven, die in 1855 door Hofstede werden gegeven, doch waarvan de onhoudbaarheid overtuigend werd aangetoond door Prof. Helenius[1]) de Cock in zijn uitnemend werk in 1860 verschenen bij S. van Velzen Jr. te Kampen onder den titel: Hendrik de Cock, eerste Afgescheiden predikant in Nederland, beschouwd in leven en werkzaamheid. Hofstede zelf sluit in de inleiding van zijn „Toespraak"[2]) de mogelijkheid niet uit van „kleine vergissingen" die bij het verhaal der dingen dat hij geeft mogelijk zijn. Nu kan men verschillen over de vraag wanneer men vergissingen klein of groot mag noemen en ook is het minder gemakkelijk om uit te maken of men bij onjuiste voorstellingen te doen heeft met kleine vergissingen dan wel met kleine opzettelijkheden. Misschien dat de mededeeling van documenten en daaronder van onuitgegevene ons wel iets kunnen leeren omtrent het

1) Foutief wordt diens naam in het register op blz. 890, *Hendrik* genoemd; foutief is dus ook wat op blz. 765, r. 6 v. o. staat in het aangehaalde werk.

2) De Groninger godgeleerden in hunne eigenaardigheid, Groningen 1855, blz. 7.

karakter van den man die zijn „hoog geachte leerlingen en innig geliefde vrienden" toesprak en ons ten opzichte van de kwalificatie der geincrimeerde voorstellingen in staat stelt om een objectief en billijk oordeel te vellen. Toen Prof. Helenius de Cock merkte dat wat Prof. Hofstede de Groot en anderen over de Afscheiding schreven *onjuist* of *onwaar*[1]) was, drong hem mede dit feit om zijn boek te schrijven. De Cock spreekt derhalve van *onjuiste* en *onware* voorstellingen en vooral op één punt acht hij de voorstelling, gegeven door Hofstede de Groot *onwaar* en komt hij daartegen op, omdat zij het karakter van zijn vader aantast. Niemand zal het in den zoon laken dat hij met klem tegen eene voorstelling van zaken opkomt, die het karakter van een geliefden vader te na komt; wiens naam, bij alles wat hij om de zaak door hem voorgestaan, had gedragen en die mede tengevolge daarvan zoo vroeg was gestorven, na den dood door eenen vroegeren vriend nog werd aangetast en wel om zijn eigen naam te dekken. Die Hendrik de Cock was reeds gestorven. Hij kon zichzelf niet meer verdedigen. Gelukkig echter dat de correspondentie tusschen hem en de Groot nog rustte onder zijn nagelaten papieren. Uit deze correspondentie bleek duidelijk, dat Hofstede's voorstelling niet klopte met de juiste toedracht van zaken. De Cock publiceerde de briefwisseling waarop Hofstede in zijn toespraak doelde. Hofstede had onder zijn eigen naam in het voorjaar van '34 gepubliceerd zijne: „Gedachten over de beschuldiging tegen de leeraars der Nederlandsche Hervormde Kerk" in deze dagen openlijk ingebragt, dat zij hunnen eed breken, door af te wijken van de leer hunner kerk, die zij beloofd hebben te zullen houden, door P. Hofstede de Groot, Hoogleeraar te Groningen bij M. Smit. Prof. Lindeboom noemt dit „een moedige daad". Wij ontkennen dat niet, alleen maar is het ons weer een bewijs van zijn à parti pris; immers als de rechtzinnigen daartegenover hunne inzichten uiteenzetten,

1) Hendrik de Cock, voorwoord.

dan geschiedt dit naar dezen geleerde in „een vlaag van woede". Nu stelt Hofstede in '55 de zaak in zijn Toespraak voor alsof de uitgave van zijn gedachten eigenlijk een noodsprong is geweest, die hij deed gedwongen door de eigenaardige, wij mogen gerust zeggen, perfide manieren die zijn vroegere vriend de Cock er op na ging houden, naar de Groot's beweren. Hier nu hebben we te doen met een van die vergissingen die Hofstede's volgelingen en vereerders misschien gaarne zouden zien gerangschikt onder de „kleine vergissingen die bij zijn verhaal van het gebeurde wel mogelijk waren". Of dit evenwel door onbevooroordeelden ook mag worden gedaan is meer dan twijfelachtig. Doch erger wordt het als nu in het genoemde handboek de door de Cock gewraakte aantijging tegen den goeden naam van zijn vader zonder commentaar wordt vermeld [1]) en dat nog wel terwijl de bewerker blijkens de litteratuur-opgave met de wederlegging van den zoon mag worden geoordeeld bekend te zijn; waar dan nog bijkomt dat hij ook niet onbekend schijnt te zijn met den inhoud der briefwisseling tusschen Hofstede en de Cock, waarop de eerstgenoemde doelt in zijn „Toespraak". Prof. Lindeboom zelf noemt in den tekst van zijn handboek als drangreden tot het wereldkundig maken van de „Gedachten" dat dikwijls aan de meer evangelisch vrijzinnige leeraars het verwijt voor de voeten was geworpen, dat zij den eed gebroken hadden door af te wijken van de leer hunner kerk.[1])

In de met kleinere letter gedrukte nadere ophelderingen en literatuur-opgave zegt de bewerker met het oog op deze aangelegenheid: „een der beweegredenen tot het stellen zijner *Gedachten* verhaalt de Groot zelf in de Gron. godgel., blz. 223—225: „het was om te voorkomen dat de Cock ontijdig hun briefwisseling uitgaf". Hier was het de plaats geweest om mede te deelen dat de zoon deze bewering met de stukken had weerlegd, of indien de geleerde bewerker

1) Aangehaald werk blz. 755, 765, 766 en 752.

deze weerlegging had beschouwd als eene mislukking, dan had hij daarop moeten wijzen. De lezer van dit veel gebruikte handboek moet dus wel aannemen dat een der beweegredenen tot het stellen der Gedachten voor de Groot is geweest de vreeze, dat de Cock vroeg of laat, gevraagd of ongevraagd de vriendschappelijke en broederlijke briefwisseling tusschen de Groot en hem door den druk zoude bekend maken. Hierdoor wordt een scheeve voorstelling gegeven van de feiten, van de beweegredenen die Hofstede dreven tot het stellen zijner „Gedachten" en een smet op het karakter van den Vader der Scheiding geworpen en gelaten ook nadat uit eene gepubliceerde briefwisseling tusschen deze beide mannen de ware toedracht nader was toegelicht. Daar nu alle deze oorspronkelijke stukken onder mijn bereik zijn wil ik wat daarvan de zaak in het ware licht kan stellen weergeven en nader toelichten en dat mede opdat ook door wat nog nooit het licht zag, eenigen indruk gegeven worde van de verdraagzaamheid der mannen die daarvan de mond zoo vol hadden en die aan het Tijdschrift, waarin zij hunne ideeën ontwikkelden den lieven titel gaven: Waarheid en Liefde. Misschien moeten wij wel tot de conclusie komen dat het bij de mannen der Groninger school ging zooals het gemeenlijk gaat: als iemand betuigt en nog eens betuigt dat hij dezen of genen toch zoo hoogacht, dan twijfelen we of die mensch dat zelf wel gelooft. Geen onverdraagzamer mensch, ik meen dat de Tocqueville dit zegt, dan die den mond altijd vol van verdraagzaamheid heeft. De Afgescheidenen hebben niet veel liefde ondervonden van de mannen van het Tijdschrift „Waarheid en Liefde", maar wel vervolging van hen verdragen. Dit hoop ik met de stukken te bewijzen.

Eerst dan wil ik afhandelen de kwestie van wat Hofstede heeft bewogen zijn Gedachten uit te geven. Hooren wij hem tweemaal zelf. Eerst als hij spreekt voor 't forum van het groote publiek en daarna als hij spreekt in intiemen kring, wat hij daarna tòch ook weer door den druk wereldkundig heeft gemaakt.

Daartoe neem ik den tweeden druk van zijn „Gedachten", die in April '34 te Groningen verscheen ten voordeele der Zondagsscholen der Academiestad, waarin hij met vele bewijzen vermeerderde wat bij de eerste maal was geschreven. Hij richtte zich, getuige het motto, tot de verstandigen, die mochten oordeelen, wat hij zeide. Nog lezen wij op de keerzijde :

O Heer ! bewaar ons voor de *letter*,
Die duizenden vermoordt, of zet er
Den stempel op van uwen *Geest*.
Schenk ons dat Woord, dat geest en leven
En is, en aan den mensch kan geven,
En zoo de dorre ziel geneest.

J. VAN LODENSTEYN.

Een student zou zeggen : niet onlistig. Het vrome volkje is altijd een liefhebber geweest van „versjes," vooral van die van van Lodensteyn. Ook is het immer bang geweest voor „letterknechterij". Wij hooren hier het zoet gefluit van den vogelaar om listig den argelooze te vangen.

In de voorrede nu zegt de Hoogleeraar wat hem bewoog zijn „Gedachten" te boek te stellen. Luisteren wij ! „Diep bedroefd, dat men mijnen *Heere Jezus Christus* naar de kroon durfde steken, en Zijne Goddelijke Kerk, waarin zijn Geest alleen mag heerschen, tot eene eigendunkelijke inrigting van menschen wilde vernederen, greep ik voor eenige maanden de pen aan, en schreef uit het volle gemoed de „Gedachten" ter neder, die nu andermaal aan het Publiek worden aangeboden". Minder om zichzelf vrij te waren, dan wel om de zaak zijns Heeren, heeft hij het raadzaam gevonden bij de tweede uitgave zijn denkbeelden verder te ontwikkelen en nadrukkelijker te bewijzen. Maar daarbij wil hij het dan ook maar laten, want het verschil van meening zou zoo ligt dan tot een personele twistzaak kunnen ontaarden en dan zou de Christelijke liefde ook mede door zijn schuld schade kunnen lijden en de waarheid, zooals die is in Jezus Christus, er bij verdonkerd worden. Hij heeft geschreven om onze-

kere en naar waarheid zoekende Broeders het zuivere licht des Evangelies te wijzen en hij ziet geen mogelijkheid door meer schrijven zijne meening zoo duidelijk uiteen te zetten, dat hij de zoo geheel anders denkenden kan overtuigen, wijl het verschil over beginselen loopt. Dit is het een en ander dat hem bewoog. Wat er nu verder nog volgt zegt niets meer van wat hem voorts nog zou hebben bewogen tot de pen zijn toevucht te nemen en dat is tusschen ons in geding. Wel wil ik in gemoede de vrijzinnigen vragen als zij verder lezen wat Hofstede zegt omtrent het verschil tusschen hem en de andersdenkenden of zij nu heusch meenen dat het daarom ging tusschen de Groningers en laat mij maar noemen de latere Haagsche Heeren? Vindt gij zoo'n gedoe eerlijk, rondborstig, vrij en frank? En zoo ja, neen dan hebben wij zulke onderscheiden begrippen omtrent eerlijkheid, dat het mij niet kan verwonderen dat gij den rondborstigen de Cock in staat acht tot dingen waarvan Hofstede hem betichtte en dat gij eer geloof schenkt aan den „listigen" Hofstede als hij oreert dan aan het wit op zwart van zijne brieven, dat niettemin geschreven staat. Wij willen nu luisteren naar den bewierrookten orator, die zelf de brand in het geurige kruid heeft gestoken en staat te midden van den damp voor zijn hoog geachte leerlingen en innig geliefde vrienden!

Van 1826 tot 1829 was ik, aldus de Hooggeleerde, in deze provincie Predikant geweest, toen ik tot Hoogleeraar aangesteld en te Ulrum opgevolgd werd door H. de Cock. Hij was, zonder dat wij innig waren verbonden, een mijner Academievrienden geweest; hierom en omdat hij mijn opvolger werd, bevestigde ik hem te Ulrum 29 November 1829. Weldra begon hij dáár zich als een streng en hard Calvinist, bijzonder in de leer der praedestinatie te doen kennen, kreeg hij grooten toeloop, doopte de kinderen uit andere gemeenten en *nam uit andere gemeenten lidmaten aan*[1]). Nu en dan bezocht ik hem, om, zoo mogelijk, hem van zijn overdrijvingen en vooral van zijne veroordeelingen

1) Ik cursiveer!

van andersdenkenden terug te brengen. Hij sloeg mij voor, daarover in briefwisseling te treden. Ik verwachtte hiervan wel niet veel; doch stemde, om de maat vol te meten, toe. Uitgebreide brieven werden gewisseld, *enkele bezoeken herhaaldelijk gedaan,*[1]) zonder vrucht. De Cock ging verder, gaf in 1833 een tal boekjes uit, viel twee onberispelijke leeraars, de een bovendien door veelzijdige geleerdheid, de ander door groote gemoedelijkheid uitblinkende, maar die hunne gemeenten tegen overdrijving en dweeperij hadden gewaarschuwd, stout en hard in een dezer geschriften aan als „wolven, die de schaapskooi van Christus aantasteden", *en gaf nu ook bijzondere brieven uit door voormalige vrienden en bekenden hem tot waarschuwing vertrouwelijk geschreven. Het scheen zelfs, alsof hij van zijne vele boekjes, die heinde en verre werden verkocht, ook eene geldelijke speculatie maakte. Nu dacht ik, zou ik ook aan de beurt liggen, en hij weldra ook mijne brieven, hoewel volstrekt niet voor den druk geschikt, op de pers brengen*[1]). In deze verwachting besloot ik hem voor te komen en gaf in de laatste dagen van 1833 een boekje uit, 't welk in 1834 zeer vermeerderd weder in 't licht kwam.

Hofstede de Groot en zijne vrienden mochten hebben gewild dat hij dit stukje nooit gesproken had en dit nooit ware gedrukt! Niet de Cock zal de slag treffen maar op zijn door hem zelf gelauwerd hoofd zal hij neerkomen. De genoemde brieven zijn er nog. En ze zijn ook door den druk bekend gemaakt. Maar er is meer! Er zijn ook nog brieven die gewisseld zijn door de Cock en de Groot met betrekking tot de uitgave der genoemde briefwisseling, en die brieven zijn *gedateerd*[1]). Ook deze stukken zijn gedrukt. Er is nog meer. Daar is het leven van Hendrik de Cock en dat van de Groot. Dit leven is in elkanders nabijheid geleefd. De Groot kon ook nog weten dat toen hij aldus lasterde voor zijn schitterend publiek, de weduwe van de Cock nog leefde en van zijn laster las. Nog meer! De

1) Ik cursiveer!

Groot kon ook op de hoogte zijn van de Cocks lijden en strijden. Hij kon weten dat deze gefortuneerde man naast zijn rust, zijn leven, ook zijn geld veil had gehad voor wat hij meende te moeten doen. En nu durft de Hoogleeraar te insinueeren: *het scheen zelfs, alsof hij van zijne vele boekjes, die heinde en ver werden verkocht,* ook *eene speculatie maakte*[1]). De Groot wist wel hoeveel duizenden en duizenden de Cock heeft geofferd, en als nu deze insinuatie over zijn lippen was gekomen in heeten woordenstrijd; maar neen! De Cock was al lang dood, en de Groot wist wel hoe en waardoor hij was gestorven; hij was al begraven en toch in datzelfde Groningen alzoo de nagedachtenis van dezen man te durven bezoedelen! Geen wonder dat, aangezien de gevierde Hoogleeraar, nadat de Cock al jaren geleden was gestorven, hem nog de ezelsschop gaf, waaruit de haat der Groninger-school tegen de Afscheiding bleek, de kleine gemeente te Groningen de eerste nachten na de begrafenis van de Cock een wacht heeft gehad bij diens graf, duchtende dat het gerucht dat er ging, als zouden de studenten het graf willen schenden, waarheid bevatte. Geen wonder dat een dergelijk gerucht eenig geloof kon vinden, waar de gemoedstoestand na zoovele jaren nog was als door den vader der Groninger school werd verraden toen hij sprak over zichzelf en zijn verleden in intiemen kring. Hofstede de Groot gaat dan verder in zijn toespraak en zegt: „verdriet deed mij op den duur meer, dat anders bezadigde menschen meenden, dat ik een vlaggevoerder der liberalen had willen worden, waaraan ik in de verte niet had gedacht. Het was een *noodsprong*[1]) om te voorkomen, dat de Cock mijne brieven uitgaf, of, zoo hij het deed, het beschaafde publiek veel kennis daarvan zou nemen. Weldra bleek het, dat mijne verwachting niet ongegrond was geweest. Want toen mijn werkje gedrukt, maar nog niet uitgegeven was, ontving ik een schrijven van De Cock, waarbij hij mij voorstelde, onze briefwisseling te laten drukken. Ik verheugde mij, dat hij mijne

1) Ik cursiveer!

brieven niet, *gelijk die van anderen*[1]*) ongevraagd en ongeweigerd uitgaf;* maar kon hem nu ook antwoorden, dat ik de zaak, waarover onze brieven liepen, op eene voor het publiek geschikte wijze in een werkje, dat pas was afgedrukt, had uiteengezet, zoodat de uitgave onzer briefwisseling doelloos zou zijn, en door mij als eene schending van vriendschapstrouw worden opgenomen en aan het publiek voorgesteld. Hierop heeft hij haar ook niet ter perse gegeven.

Op deze wijze ben ik door de omstandigheden reeds spoedig gedrongen, om de zaak der vrije Evangelieprediking voor alle richtingen te blijven handhaven". Tot zoover de Hoogleeraar. Wij moeten dus uit het gesprokene afleiden dat de Groot noodgedrongen (beide woorden werden door hem gebruikt) tot het stellen zijner Gedachten is gekomen. Uit het door hem in de voorrede der Gedachten geschrevene blijkt niets van dien nood. Daar deed hem „diepe droefheid naar de pen grijpen", maar hier stelt hij het voor alsof hij een gejaagde was en wel een gejaagde door den drijver De Cock en nu deed de gejaagde de Groot uit zijn nood den sprong. Prof. Helenius de Cock is het onmogelijk om hier niet te denken aan „opzettelijke ontrouw", eer dan aan „misleiding van geheugen". Dat kunnen wij ons voorstellen! Wij zouden eerder geneigd zijn hier te denken aan „kleine vergissingen, die mogelijk zijn" ware het niet dat de Hoogleeraar de eene leugen stapelde op de andere en de eene booze aantijging liet volgen op de andere insinuatie. 't Is *niet waar* dat de Cock vóór zijne afscheiding leden uit andere gemeenten heeft aangenomen. 't Is laster, *vuige laster*, als wordt gezegd dat door den Afscheider brieven zijn uitgegeven *„door voormalige vrienden en bekenden, hem ter waarschuwing vertrouwelijk geschreven"*. Ik stel het archief van de Cock tot onderzoek disponibel, ook voor den bewerker van Reitsma's handboek, indien hij dit noodig heeft om de gedrukte brieven door voormalige vrienden geschreven . . .

1) Ik cursiveer!

aan te wijzen. 't Is een insinuatie dat de Cock zoo happig was op de verspreiding door den druk om daaruit nog een duitje te slaan. Deze aantijging kan niet nader worden gekwalificeerd als men bedenkt dat niemand beter dan Hofstede kon weten wat de Cock's daad aan de familie de Cock aan kapitaal heeft gekost. En zoo durft te insinueeren de Hoogleeraar-Schoolopziener, die zelf openbaar is geworden, niet minder dan de President der Synode Donker Curtius, die Haman der Afgescheidenen! als een vervolger der Afgescheidenen, voor zichzelf een vrijheid eischende, die hij aan een eenvoudigen hulponderwijzer niet gunde, gelijk ik straks zal aantoonen uit een stuk dat zeer bezwarend voor de Groot is. De Groot zelf zinspeelt op een gevaar, dat voor hem en de zijnen zou hebben bestaan van de zijde der strijders voor de formulieren, als hij zegt: „evenwel werd hij (de kamp) soms voor ons heet en dreigde wel eens het gevaar, dat wij van onze ambten ontzet en met vrouw en kinderen broodeloos worden zouden ...'' Hoe is het mogelijk, dat de redenaar zoo durfde te spreken; hij rekende vast op de onkunde van zijn schitterend publiek! Wat heeft de Groot gedaan om te voorkomen dat de Cock met vrouw en kinderen niet broodeloos zouden worden? Straks zal ik afdrukken wat hij gedaan heeft als Schoolopziener om een jongen man broodeloos te maken. De biograaf van den Afscheider spreekt van den *hoon* waarmede de Groot in zijn Toespraak zijn vroegeren vriend hoont. Wat heeft hem toch zoover gedreven? Is hij bedwelmd geworden door den wierook dien hij voor zichzelven ontstak en hem steeg naar het hoofd? Waarom toch opzettelijk de dingen anders voorgesteld in kleinigheden waarbij het toch niet noodig was om dit te doen? Of hebben wij met kleine vergissingen te doen als hij vertelt: nu en dan bezocht ik hem ... en verder: enkele bezoeken herhaaldelijk gedaan bleven zonder vrucht. De waarheid is dat de Groot de Cock *eenmaal* bezocht en dat de Cock ook in verband met hun correspondentie eenmaal De Groot bezocht. Drie brieven zijn van weerszijden gewisseld, drie

door Hofstede geschreven en drie door de Cock. De brieven van Hofstede berusten in origineel in het Archief van de Cock en de brieven van de Cock in afschrift. De Cock bewaarde van schier alle zijne brieven, ook van zijn zeer uitgebreide correspondentie, copie. Wat heeft die man ontzaglijk gewerkt! Alle de brieven bovengenoemd zijn door den druk veropenlijkt. Wist de Groot in '55 niet meer in welken geest hij in '32, '33 en '34 de Cock had geschreven? Uit die brieven klinkt van weerszijden een toon die beiden eert. Wat heeft de Groot toch gedreven om na twintig jaar zoo'n gansch anderen toon aan te slaan? Geeft Prof. de Cock het juiste antwoord als hij zegt: hij waagt het den gestorvene te honen, om zijne eigene eer te handhaven?

De eerste brief door Hofstede aan de Cock geschreven naar aanleiding van des eersten bezoek aan de pastorie van Ulrum, waarbij toen gesproken werd over het pas verschenen boekje van Van Zuylen, dat de Cock zoo sympathiek was en waarin de Groot zoozeer van hem verschilde, naar aanleiding waarvan de Cock had aangedrongen om daarover een briefwisseling te voeren, dateert Groningen, den 14 Oct. 1832 en heeft tot aanspraak: Waarde Vriend! De brief, tien en een half kantje groot, met keurige, vaste hand geschreven, eindigt met de woorden: ik blijf U met diep medelijden beschouwende en veel voor U biddende Vriend,[1])

P. HOFSTEDE DE GROOT.

De Cock beantwoordt dezen brief met een schrijven dat 20 blz. druks beslaat, den 6den Februari 1833 en aldus eindigt: en met deze bede voor de Kerk, voor mij en u, ben ik onder inwagting van UEd.'s antwoord,

UEd.'s heilwenschende Vriend!

H. DE COCK.[2])

De Groot antwoordt in een schrijven d.d. 28 Maart 1833.[2]) Let op den datum; lees den inhoud; vergelijk dien

1) Afgedrukt in het Tijdschrift voor Ger. Theol. 5de jaargang blz. 358—365.

2) Aangehaald tijdschrift, 6de jrg. blz. 98—118; blz. 118—121;

met den inhoud van de Toespraak! Ge kunt uw oogen niet gelooven! Hij schrijft: ik ben overtuigd, dat gij het *opregt* [1]) meent en *warmen ijver* hebt voor hetgeen gij voor waarheid houdt; en dat *bemin* en *prijs* ik in u en daarom ben ik *nooit bitter* of tegen u zelven of bij anderen over u geweest; ja kan ik, met alle verschil van denkbeelden uw *vriend* blijven. Hij noemt hem: mijn lieve de Cock! Hij eindigt aldus: groet uwe vrouw van ons en geloof mij te zijn, uw wel over u bedroefde, maar opregte vriend P. H. de Groot.

Als N. S. Ik doe hier een pakje bij van Mina aan haren vader, 't welk gij wel zoo goed zult zijn te bezorgen. Ook zend berichten voor u. [2])

De Cock antwoord eenigen tijd later. De copie draagt geen datum. Toch moet het antwoord van aanzienlijk lateren datum zijn, omdat zijn brief aldus begint: sedert ik laatst bij u in de stad was en wij elkander gesproken hebben enz. Men vergete niet dit op te merken omdat het in verband staat met de Groot's beweerden „noodsprong," dien hij reeds kort na het ontvangen van dezen brief moet hebben gedaan.

De Cock is dankbaar voor de Groot's betuiging omtrent de Cock's rondborstig karakter en reflecteert daarop in zijn schrijven. Het is weer zeer uitvoerig, ruim 16 blz. druks. [3])

De Cock noemt de Groot in het slot: lieve vriend en teekent: uw vriend!

H. DE COCK.

Het eerste schrijven dat nu weer volgt is van de zijde van de Cock en is het bewuste briefje door de Groot in zijn Toespraak op blz. 225 gememoreerd en luidt:

HoogEw. Hooggel. Heer!

Daar bij het verschil van godsdienst, ja bij aanranding van den gereformeerden godsdienst het meer en meer noo-

1) Ik onderstreep.
2) Dit naschriftje is bij den druk weggelaten, doch het is toch eenigermate typeerend.
3) Tijdschrift, 6de jrg. blz. 178—194.

dig wordt, dat onze denkbeelden wederzijds openbaar worden verzoek ik UEd. om met omgaande schuit mij te melden of gij er in toestemt om onze onderlinge briefwisseling *(waarom ik reeds dikwijls aangezocht ben om die te laten afschrijven doch 't welk ik dusver geweigerd heb* [1]) door den druk te laten gemeen maken, met welk verzoek ik mij noem in het burgerlijke

met Hoogachting UEd.'s vriend!
H. DE COCK.

Ulrum, den 7den Jan. 1834.

Reeds den volgenden dag zendt de Groot het navolgende antwoord:

Groningen, den 8 Jan. 1834.

Waarde Cock!

Ik kan U niet zoo vreemd aanspreken, als gij mij gedaan hebt, en zal het nooit vergeten, dat wij eens *zeer vriendschappelijk* [1]) zamen verkeerden. Maar ook hierom en om vele andere redenen, kan ik uwe aanvrage niet toestaan. Niet dewijl ik mij schaam openlijk voor de gevoelens uit te komen, welke ik in die brieven heb voorgestaan: ik heb dezer dagen in druk vrij wat sterker gesproken en zal het mogelijk nog meer moeten doen. Maar dewijl een brief aan een vriend nog geen geschrift voor het publiek is en ik dezelfde zaken nog al wat anders, en tenminste wat ontwikkelder, voor de pers zou hebben behandeld, dan in een' bijzonderen brief. Ook zie ik er wel schade, maar volstrekt geen nut voor de zaak des Evangelies in dat die brieven aan het licht komen. Ik heb het voornaamste reeds veel beter en uitvoeriger in mijne *Gedachten* uiteengezet; en wat ge denkt, weten wij immers ook, uit uw schrijven voor de pers. Dus *cui bonum?*

Gij hebt mijne brieven in uwe hand en u verhinderen ze uit te geven, kan ik niet: maar zoolang gij mij vraagt, of ik in de uitgave toestem, weiger ik het stellig. Op *uwen*

1) Ik onderstreep.

aandrang alleen ben ik er toe gekomen, om tegen mijnen zin met u een briefwisseling aan te gaan; gingt gij nu nog zoo verre, van ze uit te geven, dan zou ik, vooral na dit mijn schrijven, het moeten houden voor schending van vertrouwen.

Voorts kan ik niet nalaten, U te betuigen hoe diep het mij smart, dat uw onberaden en onchristelijke ijver u zoo verre heeft vervoerd van het Evangelie der liefde, en mijne arme, arme gemeente met U in zooveel ellende brengt. God bid ik, moge ook hier uit het kwade het goede doen voortkomen, en u leeren inzien en gevoelen, dat (naar Gal. 5 : 20, 22) vijandschap, twist, toorn, gekijf werken zijn van het booze, verdorvene vleesch : en tot de vruchten van den herborenen geest ook behooren liefde, vrede, langmoedigheid, zachtmoedigheid; opdat, hoe verschillend van het mijne uw inzigt van het Christendom overigens blijve, ik mij toch eenmaal nog weder van ganscher harte moge noemen,

uw Vriend en Broeder in J. C.
P. HOFSTEDE DE GROOT. [1])

Op dit schrijven, gevoegd bij de voorrede van de Gedachten, gelegd naast de Toespraak, blz. 223—25, acht ik niet noodig nog eenigen commentaar te geven. Men trachte deze stukken eens te lezen, ontkomen aan den ban van een sterk à parti pris! Toch wil ik er nog opmerkzaam op maken dat aan de Gedachten een anoniem boekje vooraf is gegaan, onder den titel: Wien zult gij gelooven, den mensch of God? Het was Hofstede's eerste strijdschrift. Ongeveer van gelijke strekking als zijn Gedachten. Het ademt denzelfden geest als zijn brieven aan de Cock gericht. Wie heeft hem gedreven dit boekje op te stellen? Wie dreef hem tot dien sprong? Daarvan zwijgt hij!

1) Ik copieerde voor deze beide laatste brieven het origineel; vgl. ook H. de Cock, blz. 262, 263.

Reeds wees ik boven op een tirade uit de Groot's Toespraak, die ons een weinig verrast. Wij hebben wel van vervolgingen vernomen, die hebben gewoed tegen de Afgescheidenen en wij weten, dat daartoe mannen als Donker Curtius aanzetten, geflankeerd door mannen die naam hadden onder de liberalen in de kerk en in den staat. Maar nimmer vernamen wij van op handen-zijnd gevaar voor de mannen van de Groninger richting. Toch zegt Hofstede: „evenwel werd de kamp voor ons soms heet en dreigde wel eens het gevaar, dat wij van onze ambten ontzet en met vrouw en kinderen broodeloos worden zouden". Och kom, zoo na is hun het vuur toch niet aan de schenen gelegd. Of vreesde Hofstede soms de wraakgodinnen? Herinnerde hij zich misschien dat hij, de man die mond en pen vol had van liefde en verdraagzaamheid, eens een eenvoudigen onderwijzer liet wegzenden en waarom? Doch laten wij den man zelf hooren en wij zullen kennis maken met documenten van zeer bezwarend karakter voor den man, die het tijdschrift „Waarheid en Liefde" mede oprichtte.

Ds J. van der Werp, geboren 13 April 1811, vroeger hulponderwijzer van Houwerzijl, op Zondag 14 Juni '40, ten huize van A. Ridderinkhoff te Zwolle geordend tot het ambt van herder en leeraar door den voorganger A. Schouwenburg, doch zich later aan de groep van Schouwenburg, Flier, Smitt en Hoksbergen onttrekkende, om onder de Cock te Groningen te studeeren, werd in April 1844 te Leeuwarden in het ambt bevestigd. Na vele jaren de Afgescheiden kerken gediend te hebben vertrok hij naar Amerika, alwaar hij tot rijken zegen is geweest en zelfs de kerken aldaar gediend heeft in de opleiding. 1) Daar deze merkwaardige man deel had genomen aan de actie in Groningen vanaf haar aanvang, informeerde Prof. H. de Cock om bouwstof voor zijn historie-werk te verzamelen naar het een

1) Zie over hem: De Chr. Ger. Kerk, zestig jaren van strijd en zegen, door Dr Henry Beets, Passim.

en ander bij Ds van der Werp, destijds predikant te Broek op Langedijk. Aan wat van der Werp in een brief d.d. 17 Februari 1859 aan de Cock schreef ontleen ik nu woordelijk het volgende: „ik had den derden rang en of die mij ontnomen of ingetrokken is, dat weet ik niet, daarvan heb ik nooit gehoord of kennis gekregen. Ik was toen 22 jaar oud. Welke mijne misdaad was ben ik nooit te weten gekomen; want zooals gij weet heb ik de school te Houwerzijl drie jaren voor Meester Pietersen waargenomen en zoo lange wij den Heer van Kleeff tot Schoolopziener hadden, liet men mij ongemoeid onderwijzen, doch nauwelijks hadden wij Hofstede de Groot tot Schoolopziener bekomen, of er kwam een brief aan den ouden Meester, dat hij mij moest wegzenden en ofschoon er middelen werden aangevoerd, èn van den ouden Meester èn van de gemeente, werd dit door gezet, een ander werd in mijn plaats uit Groningen gezonden en ik moest vertrekken. En mijn misdrijf heb ik nimmer kunnen gewaar worden, ofschoon ik in persoon en geschrift daartoe pogingen genoeg, doch vruchteloos heb aangewend. In al de drie jaren dat ik aldaar onderwijzer ben geweest, is mijn onderwijs nooit onderzocht, want noch het gemeentebestuur noch de districts-schoolopzieners, zooals de beide genoemde Heeren, hebben nimmer voeten in mijne school gehad. Profesor Hofstede de Groot heb ik zelfs in persoon niet kunnen spreken en is mij nog van aangezicht onbekend, dus kon de man over mijn onderwijs niet oordeelen. Ook ben ik nergens geroepen om mij te verantwoorden. Dit weet ik wel dat ik met den Predikant dier gemeente niet vereenigd was in de leer en dat die, daar hij nergens van wist, omdat hij niet bij mij één enkele keer in de school geweest is en zijne kinderen nooit bij mij ter school gegaan hebben, omdat de oude meester zijn vrouw niet bij hem, maar bij uw vader ter kerk ging en nog enkele personen meer, die of geen kinderen hadden of vijanden der waarheid waren, geklaagd hebben, want men was mij vijandig om den invloed dien ik door de waarheid op vele bejaarde menschen uit-

oefende, die deswege bij uw vader ter kerk gingen en de kinderen op bijbelsche gronden onderwees. Dit heeft plaats gehad en de uitvoering der zaak onmiddellijk *nadat ik op verzoek van uw vader tegen dat namelooze blauwboekje een opstel gemaakt heb* [1]) en dat uitgegeven was, met de dichtregelen van Ds Dijkstra onder den titel: Protest in naam aller geloovigen. Toen konde men mij niet langer dragen; toen meende men wat gevonden te hebben. Meer kan ik UEw. er niet van schrijven".

Tot zoover Ds. van der Werp.

Indien men nu zou veronderstellen dat Ds van der Werp, puttende uit zijne herinnering na vijf en twintig jaren, de dingen wel eens niet juist voorgesteld zou kunnen hebben, en derhalve aan hetzelfde euvel zou hebben geleden als de Groot van zich zelf mogelijk hield in zijn Toespraak, dan moet ik zulk eene veronderstelling weerspreken en kan dit doen op grond van een officieel document dateerende uit den tijd dat voorviel waarvan van der Werp in bovenstaanden brief schreef. Voor mij ligt namelijk een brief, gedateerd Ulrum den 27 Juny 1834, met een schitterende en sierlijke hand, verradende den schoolmeester, geschreven door van der Werp zelf en geadresseerd aan den Koning. Stel nu, dat de aanklacht van dezen schoolmeester tegen den Hoogleeraar-Schoolopziener ongegrond ware geweest, zou de Koning, zouden althans zijn raadgevers, dezen woelzieken jongen man — daarvoor toch hielden die beroering- en beweging-schuwe leiders des volks zulke adressanten — hem verder ongemoeid hebben gelaten? Ook dezen brief laat ik in zijn geheel volgen mede ter kenschetsing van de eigenaardig vrijmoedige wijze waarop de Afgescheidenen zich richtten tot den Koning. De brief is vol van zware termen. Echter in dat opzicht deed men niet voor elkander onder. Men leze maar eens boekjes als de Dweeper en dergelijke van de tegenparij. De brief dan luidt:

1) Ik onderstreep.

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Groothertog van Luxemburg, enz. enz.

Sire!

Daar er voor eenigen tijd in deze Provincie zeker blaauw[1]) boekje in het licht verscheen hetwelk Goddeloos en Godslasterlijk de eenige ware gronden tot zaligheid ons van Gods wege geopenbaard zocht te verkrachten en te verwerpen, ja als menschenwoorden uit te schilderen en daarentegen een zamenmengsel van alle Godonteerende en Duivelsche dwalingen welke oorspronkelijk uit de hel afkomstig zijn, de arme verblinde wereldlingen zoekt op te dringen voor zuivere woorden des levendigen Gods, om alzoo Gods eer te rooven en de zielen te verleiden tot de eeuwige verdoemenis. Ja Jezus onzen eenigen Verlosser van troon en kroon te berooven. Opmerkende hoe God er door onteerd, Zijnen H. naam gesmaad en de arme blinde menschen bedrogen worden, daar vele jonge leeraren in naam Gereformeerd, doch in werkelijkheid Sociniaansch zijnde, er mede rond liepen in hunne gemeenten om dezelve de verblinde leken aan te prijzen en te verspreiden, en alzoo velen zochten blindelings naar het eeuwig verderf te vervoeren, en daar het bedoelde boekje overeen kwam met het goeddunken hunner harten vond hetzelve veel ingang, dewijl alle Liberalen zoo geleerden als ongeleerden de ware gereformeerden vijandig zijn, gelijk ieder mensch van nature een hater is van God en zijne naasten, vooral van Gods volk. Dit smarte mij in de ziele en nam daarom, onder opzien tot God om Zijne genade, op verzoek van den thans zoo onregtmatig gevonnisden Leeraar H. de Cock, Predikant bij de verdrukte gereformeerde gemeente van Ulrum, de pen op, om in de vreeze des Heeren, door Gods verlichtende en ondersteunende Geest, het regt Gods en de eere Gods te handhaven tegen de leugenprofeten en verleidende geesten onzer dagen, welke Gods Woord en de eigene woorden des Heeren Jezus

1) Ik behoud de oorspronkelijke orthografie.

loochenden en ontzag geen verdrijving uit mijne betrekking als Ondermeester, hetwelk ik wel vreesde, daar het gesprek hier ging, dat de Duivel door Zijne listen onzen Schoolopziener, den Hoogleeraar P. Hofstede de Groot het verleidende boekje had doen schrijven, maar daar ik gedrongen werd en de eere Gods mij na op het harte lag, om door het schrijven van een boekje tegen het even gemelde, op grond van Gods woord, ieder te waarschuwen en opmerkzaam te maken voor de listen, het bedrog en fenijn, hetwelk als onder de tong van een vergiftige adder, in zijn boekje verborgen was, daar mij de handhaving en verdediging van Gods eer, regt en eeuwige waarheid zwaarder woog, dan mijn aardsch welzijn, verkiezende liever in deze dagen van verdrukking en vervolging met des Heeren kinderen kwalijk gehandeld, vervolgd of verbannen te worden dan de schatten dezer wereld te bezitten of mijnen post te behouden.

De gevreesde verbanning uit mijnen post, Sire! is ook geschiedt, daar bovengenoemde schoolopziener de Groot kort daarna aan mijnen ouden meester W. Pietersen van Houwerzijl, schreef, voor wien ik den Post als Schoolonderwijzer en Voorzangcr waarnam, streng gelastte om mij zonder uitstel dadelijk weg te zenden, ja liever vandaag te laten gaan dan tot morgen mij te houden, zonder eenige andere reden te kunnen inbrengen, die op de waarheid gegrond waren, dan dat door mij de ware Godsdienstleer werd aangekleefd en verdedigd. Wat de gemeente ook verzocht Sire! wat mijn Meester ook verklaarde, alles was vruchteloos. Hij weigerde zelfs om op verzoek van Mr. Pietersen de school te bezoeken, waar Hij nog nimmer geweest was om dezelve te onderzoeken. En zoo ben ik dan door de Groot alleen om Jezus naamswil, zonder wettige redenen, tégen de uitdrukkelijke begeerte der gemeente om mij te behouden uit mijnen Post gedreven. Een en andermaal aan de Groot schriftelijk vragende wat toch wel mijne misdaad was, schreef Hij mij eindelijk, dat Hij zorgen moest, dat er geene on-

zuivere Godsdienstgronden in de school onderwezen werden, noemende hier de ware Zaligmakende vrij-genade leer eene onzuivere Godsdienstleer, gelijk Uwe Maj. ook uit Zijn werkje zien kunt, waar Hij de geheele bijbelleer ontzenuwt, en de deur tot ligt- en loszinnigheid open gezet heeft. Zoo wordt hier, Sire! door de Tyrannij der Geestelijken, gelijk weleer door den Paus van Rome, gewetensdwang, tégen den wil Uwer M. en onzer Godvreezende Vaderen ingevoerd en de ware Dortsche leer onzer Godzalige Vaderen, die niet alleen zaligmakende is, veracht en versmaad, vertrapt en vertreden, zonder beteugeling van de Geestelijke of Burgerlijke Overigheden. Daar diegenen welke als grondzuilen en steunpilaren van kerken en scholen van Uwer Majesteits roemruchtige Vaderen beschouwd zijn en waarop ook werkelijk het heil, de bloei en welvaart van Kerk- en Burgerstaat rustte, worden uitgeworpen en daarvoor omverrukken en afbrekers van Gods waarachtige dienst weer voor in de plaats gesteld worden. Het gaat hier zoo verre Sire! dat men algemeen tot de dagen van het Pausdom terugkeert, daar hier al in sommige scholen verboden wordt om den bijbel door de menigte kinderen die zij in de school hebben te laten lezen. Zelfs gaat hier de spraak, dat de Schoolopzieners onzer Provincie zich onderling verbonden hebben om mij verder uit de scholen te weeren als Ondermeester en om mij geen Schoolonderwijzerspost, al kwam dezelve mij volgens mijne bekwaamheden tot dezelve toe, hoegenaamd te laten bekleeden. Hieraan kan Uwe Majesteit zien hoe de Liberalen hier woeden en woelen, ja zamenzweeringen aangaan tegen het verdrukte en verachte hoopje Israël dezer dagen, hetwelk de Heere zich in dezen tegenwoordigen tijd nog heeft overgehouden naar de verkiezinge der Genade, waardoor land en volk, kerk en nageslacht alleen kan staande blijven en gezegend worden en buiten wien Vaderland en Vorsten en Onderdanen met oordeelen en plagen zullen bezocht worden; want toen Loth uit Sodom was kwam de verwoesting. In hope dat Uwe Majesteit

hierin op eene wettige wijze zal voorzien en in navolging van Uwer Majesteits Godvruchtige Voorvaderen verwaardigd mogt worden om de ware Godsdienst, zooals die in onzen Catechismus, onze Gereformeerde Geloofsbelijdenis en de Dortsche Canones vervat is, op grond van Gods woord, weder te herstellen en te handhaven: opdat wij voor Conscientiedwang bewaard blijven, de vrijheid bekomen om in kerken en in scholen, waar thans algemeen de afgodsdienst des vrijen wils geleerd wordt, de zuivere dienst van God op eene vrije en ongestoorde wijze uit te oefenen en naar de les van den wijzen Salomo: Den kinderen de eerste beginselen te leeren naar den eisch zijns wegs opdat zij oud geworden zijnde, daarvan niet afwijken. Opdat Uwe Majesteit hieromtrent mijne gevoelens moge zien, zoo neem ik eerbiediglijk de vrijheid om Uwe Majesteit een Exemplaar toe te zenden van mijne wederlegging van het vorengenoemde verderfelijke boekje om den Godslasteraar te beschamen, de wereld van zijne dwalingen te overtuigen en voor het bedrog en vergift van den bedekten schrijver te waarschuwen. Hopende en wenschende dat Uwe Majesteit door Gods verlichtende Heiligen Geest hieruit moogt zien hoe ver men van Gods waarachtigen dienst is afgeweken. Ten slotte wensch ik Uwe Majesteit nog wel gebeden te hebben om de verdrukking en verguizing van de ware leer onzer Vaderen, gegrond op Gods woord, ter harte te nemen, dezelve tot heil en redding van ons diep gezonken Vaderland, vervreemd en verbasterd als ontaarde zonen van Godsvrucht en de deugden van Godvreezende en Godzalige Vaderen, weder te grondvesten en te beschermen en daarentegen de van God afhoereerende hedendaagsche leer des vrijen wils, 't welk is een zamenraapsel der Remonstranten, Socinianen, Arianen enz. allen door Uwer Majesteits hoog geschatte Vaderen verworpen en tegengestaan, in navolging van hen van den troon en den kansel te weeren en uit de kerken te verbannen en uit te roeijen; opdat tóch ons weleer zoo bloeijend en gezegend, maar thans diep vervallen

en in goddeloosheid toenemend Nederland, niet dieper moge zinken en eindelijk moge uitgedelgd worden onder den naam der volken; want de Heere zal een land, dat Hem zoekt te vreezen en te dienen, zegenen en doen bloeijen, ja in welvaart en luister doen toenemen; maar dat Hem den nek toekeert, Hem en Zijnen dienst verlaat en van Hem afhoereert, ja zich keert tot vreemde Goden om dezelve te dienen en te vereeren met oordeelen straffen en bezoeken. Hopende en biddende dat de Heere Uwe Majesteit moge omgorden met kracht uit de hoogte door de sterkte Zijns Heiligen Geestes, gelijk alle Uwer Majesteits doorluchtige Voorvaderen, de Vorstelijke Prinsen van het dierbare huis Oranje, om den waren God Uwer Majesteits Vaderen te zoeken, te dienen en te vereeren evenals een Josia en Hiskia den God van Israël, die nog dezelfde God is, de afgodsbosschen uit te roeien, de afgodstempelen beginnen te reinigen en de kerken van de afgoden te zuiveren, ja de afgoden der valsche leer af te breken, die thans schier overal worden aangebeden en dat Uwe Majesteit toch niet toelate dat God onteerd, Zijne gezondene dienaren aangetast, Zijne profeten gedood en Zijne kinderen verdrukt en vervolgd worden; daar de Heere hen zoo liefheeft als het zwarte Zijns oogappels en het zeker wreeken zal. Och, dat Uwe Majesteit toch niet, als eenen tweeden Achab, den waren God vergeet en verlaat en valsche Goden nahoereert, der Vaderen God niet meer vreezende, opdat de Heere Uwer Majesteit niet stelle als een Achas om toe te laten dat de kinderen dezer wereld woelen en woeden op deze aarde, om het ware Israël Gods zoeken uit te delgen, te onderdrukken en uit te roeijen; want dan kan het niet anders of de Heere God zal Uwe Majesteit en Uwer Majesteits huis met de straffende roede Zijner Gramschap bezoeken, Uwe koninklijke kroon van Uw hoofd rukken en Uwer Majesteits nageslacht uitdelgen van de aarde. Ach! dat de Heere van alle genade Uwe Majesteit daarvoor behoede en beware, dit is mijne bede en dat Hij om der Vaderen wille op Uwer Majesteit door Zijn

Geest in genade moge nederzien en door Zijne krachtige hand vorme tot een Voedsterheer voor Zijn Kerk en Gemeente om als een tweede David des Heeren vervallene hutten op te bouwen, te vestigen en te schragen en luisteren bloei bij te zetten. Dan zal Gods zegen op Uwe Majesteit rusten en Hij zal Uwe Majesteit als Salomo wijsheid schenken om in vrede, zegen en voorspoed te regeeren, Uwer Majesteits huis doen toenemen en bloeijen tot in eene lengte van dagen, opdat ons Vaderland door Uwer Majesteits gezegend bestuur moge teruggebragt worden tot den waren dienst van God, den Godsdienst onzer Vaderen, moge bevrijd worden van de fiolen van des Heeren grimmigheid die hetzelve treffen en bij voortduring nog dreigen en alzoo door dien eenigen weg van redding, het wederkeeren tot den Drieëenigen Verbondsgod (behouder en verderver der volken) moge verschoond worden van den vloek des Heeren, van de gedreigde verwoesting, ja weder tot vorigen bloei en welvaart terug komen. Dit smeek ik dagelijks den Heere, met tranen des harten en gebogene knijen, dat Hij als het zijn kan Uwer Majesteits dure verpligting op 't harte moge drukken, om land en volk in de vreeze des Heeren te regeeren, tot heil van Zijn duurgekochte Kerk en Gemeente, tot zegen des Vaderlands en tot welvaart der onderdanen; opdat Uwe Majesteit eenmaal aan het einde der dagen gekomen zijnde, getrouw aan eed en pligt moge bevonden worden en niet als een ontrouwe en onnut dienstknecht uitgeworpen worde in de buitenste duisternisse maar bevredigd zijnde met God door Jezus Christus den eenigen Borg en Middelaar, alzoo in vrede en zegening als een Vader des Vaderlands ten grave dalen en sterven den dood der dooden die in den Heere Christo ontslapen, ja ingaan in de eeuwige ruste en heerlijkheid, tot verheerlijking van de vrije genade des Lams en tot eeuwige vreugde en blijdschap van Uwer Majesteits kostelijke ziele, waarna de Heere geve dat Uwer Majesteits Gemalinne, Hare Koninklijke Hoogheid de Koningin der Nederlanden, Groot Hertogin van Luxemburg enz. enz.

en alle Uwer Majesteits Koninklijke telgen Uwe Majesteit daar mogen navolgen.

Met welke bede voor Uwe Majesteit en Uwer Majesteits huis en nageslacht, voor het heil van Kerk en Vaderland ik mij noem mijne bezwaren en belangen Uwe Majesteit openende,

Uwer Majesteits Onderdanige, Heilbiddende, Getrouwe en Gehoorzame Onderdaan,

D. VAN DER WERP, om der waarheids wil verdrukte en gewezene Ondermeester van Houwerzijl (gemeente Ulrum).

Ulrum, den 27 Junij 1834.

Zoo durfde dan deze drieëntwintig jarige jongeling den Schoolopziener-Hoogleeraar aanklagen bij den Koning van vervolging tegen de Afgescheidenen, van machtsmisbruik in zijne positie als Schoolopziener en van samenspanning tegen een jong man, die zijn uiteenzetting der waarheid met open vizier stelde tegenover den anoniemen kampvechter van een geruchtmakend blauw boekje. Wat men overigens ook denke van dezen brief van een moedig, misschien overmoedig jongeling, hij meende het stellig met den Koning als met diens onderdanen, met de Kerk als met de School evengoed als die raadslieden der Kroon, die den Vorst rieden en aanzetten tot vervolging. Dit document acht ik een zeer bezwarend stuk voor den Hoogleeraar, die zich niet ontzag den ouden vriend te hoonen en openlijk te beschuldigen van gedreven te worden bij zijnen strijd door motieven, die den toets der eerlijkheid niet konden doorstaan en dat nog wel van een vriend, dien hij in zijn correspondentie het getuigenis van rondborstigheid gaf! Daar Hofstede's voorstelling in het bekende Handboek nog steeds wordt gegeven zonder kommentaar, daar achtte ik het aan de nagedachtenis van Hendrik de Cock verplicht te zijn om nog eens en nu

breedvoeriger op de gewraakte voorstelling van den Hoogleeraar terug te komen. Wat het karakter beider mannen betreft en der motieven die hen dreven tot den strijd, die een ieder dezer twee streed, nog immer durven wij gerust dat van den getrapten de Cock stellen naast dat van den gevierden Prof. P. Hofstede de Groot!

Eene nieuwe bijdrage tot de ontraadseling van het Sinaï-schrift

door

Dr. G. CH. AALDERS.

Toen ik in de Juli-Augustus-aflevering van ons Tijdschrift mijn artikeltje plaatste over het Sinaï-schrift was ik nog niet in kennis gekomen met een boek dat in het jaar 1919 verschenen was en nog eens weer van Duitsche zijde tot de ontcijfering van de door *Flinders Petrie* gevonden inscripties medewerkte. Het bedoelde boek is van *Robert Eisler*, en is getiteld „Die kenitischen Weihinschriften der Hyksoszeit im Bergbaugebiet der Sinaïhalbinsel, und einige andere unerkannte Alphabetdenkmäler aus der Zeit der XII bis XVIII Dynastie", uitgegeven bij Herder in Freiburg, een boek dus van Roomsche origine. Ik dank de kennismaking met dit boek aan Prof. van Gelderen, die zoo vriendelijk was het eerst mijne aandacht daarop te vestigen.

Nu zou ik gaarne onze lezers ten vervolge op mijn genoemd artikel ook eenigszins uitvoeriger met *Eisler*'s studie hebben willen in kennis brengen, maar Prof. van Gelderen deelde mij mede dat hij het voornemen had over dit werk eene bijdrage te plaatsen in Stemmen des Tijds. Reden waarom ik meende mij van zoodanig voornemen te moeten onthouden.

Nu is intusschen in de Januari-aflevering van Stemmen des Tijds het in uitzicht gestelde artikel van de hand van mijn hooggeachten ambtgenoot verschenen, onder den titel „Het oudste letterschrift"; en het komt mij billijk voor thans ook onze lezers althans met een enkel woord op de beteekenis van *Eisler*'s arbeid te wijzen. In de eerste plaats verwijs ik daarvoor naar het hoogst lezenswaarde artikel van Prof. van Gelderen; maar in aansluiting aan mijn vorig artikel in dit Tijdschrift wil ik toch hier even aanstippen dat *Eisler's* studie

de juistheid van de door *Bruston* begonnen en door *Gardiner* voortgezette pogingen ter ontraadseling bevestigt. Moest ik indertijd wijzen op het vooralsnog magere resultaat van *Gardiner*'s arbeid die feitelijk slechts één enkel woord had weten te lezen, thans mag ik zeggen dat we heel wat verder gekomen zijn. *Eisler* is er in geslaagd veel meer te ontcijferen; men zie daarvoor het artikel van Prof. van Gelderen, bldz. 261—264. Bevestigd en versterkt wordt daardoor het voor ons zoo belangrijke resultaat, waarop door Prof. van Gelderen en mij werd gewezen, dat we nu het onomstootelijk feitelijk bewijs hebben, dat het oude Hebreeuwsche letterschrift in en vóór Mozes'tijd reeds in gebruik was.

Intusschen dient er daarnaast het oog niet voor gesloten dat de arbeid van *Eisler* op een ander punt weder meerdere onzekerheid heeft geschapen. Dit geldt de vraag naar den oorsprong van het Hebreeuwsche en dies ook ons alphabet. Zooals ik mededeelde had *Gardiner* in het Sinaï-schrift den overgangsvorm meenen te vinden tusschen het Egyptisch hiëroglyphenschrift en het Hebreeuwsche letterschrift. De Egyptische oorsprong van ons alphabet scheen daarmee vast te staan en *Sethe* viel hem daarin volkomen bij. Maar nu brengt *Eisler* in zijn boek een moment naar voren waardoor dit aanvankelijk resultaat wel weer wat meer twijfelachtig geworden is. We bezitten n.l. eenige met letters beschreven overblijfselen van nog ouderen datum dan de Sinaï-inscripties. Het zijn: een houten pottebakkerswerktuig, waarop de eigenaar zijn vierletterigen naam heeft gekrast en een aantal scherven, die met een of twee letters zijn voorzien (vgl. hierover van Gelderen a.a. bldz. 255 v.). *Eisler* is er voor 't eerst in geslaagd deze letters te ontcijferen, en wat blijkt nu? dat deze letters, uit ± 1800 voor Chr., nog van vóór het Sinaï-schrift dat tusschen 1800 en 1200 te stellen is, precies hetzelfde type vertoonen als die van den Mesa-steen, uit ± 900 voor Chr. Een verbluffend resultaat! Wat door *Gardiner* en *Sethe* werd geleeraard omtrent den „missing link", die in het Sinaï-schrift zou gevonden zijn, is daarmee moeilijk te rijmen. En

niet alleen staan we nu weer opnieuw voor de vraag — die men reeds meende te hebben beantwoord — naar de genesis van ons alphabet, maar bovendien komt daar nu nog het raadsel bij, hoe dan de overeenkomst van het Sinaï-schrift met het Egyptisch hiëroglyphen-schrift te verklaren is. Ik zal op deze kwestiën niet nader ingaan; voor de laatste zie men van Gelderen a.a. bldz. 274 v.; voor de eerste meent *Eisler* ook eene oplossing te kunnen geven, en stelt de bewijsvoering daarvan in uitzicht.

Met van Gelderen zeg ik: „het is zijn recht en onze plicht dat we onbevooroordeeld zijne bewijsvoering afwachten." En ik voeg er bij: het is ook billijk dat we hooren wat mogelijk nog andere geleerden in het midden brengen; wie weet of niet *Gardiner* en *Sethe* met nieuwe argumenten den Egyptischen oorsprong van het alphabet zullen weten te mainteneeren. In elk geval is het in hooge mate interessant aan een probleem als de ontraadseling van het Sinaï-schrift en 't geen daarmee samenhangt de voortschrijdende ontwikkeling der wetenschap te zien, die weliswaar allerminst steeds den rechten weg volgt en menigmaal zig-zag gaat en van het „reculer pour mieux sauter" niet afkeerig is, maar die ons dan toch bestendig verder brengt. Om die reden meende ik ook goed te doen nog even de aandacht onzer lezers voor het Sinaï-schrift te vragen.

KRONIEK.

Het nieuwe jaar. — Geen nerveuze wachters op Sions muren. — Gebrek aan waardeering. — „Synodi scribae" en „acta." — „Wederkeeren" tot de Chr. Ger. Kerk. — Dr. W. G. Harrenstein.

Kerstmis en jaarwisseling liggen weer achter ons. Het nieuwe jaar, dat verscheen, toont ons geen blij gelaat en geen lichtende ster van nieuwe hoop voor 't volkerenleven ging glanzen in 't Oosten, ook al wazigt er bloedig schijnsel van vage dwaallichten over hecatomben van slachtoffers van het nieuwste imperialisme. De wereld blijft confereeren en congresseeren, debatteeren en redeneeren, rapporteeren en concludeeren — en we beginnen het nieuwe jaar zooals we 't oude eindigden. Velen zien „op hoop van zegen" naar het groote, dat Oost-Europa baart, waar de smartvolle nieuwe geboort aanschouwd wordt van hèm, die de Mensch-mensch wezen zal, die den Godmensch niet meer behoeft.

Een paniek-stemming begint te beheerschen de menschen van beurs en groothandel en een nerveuze spanning breekt, hetgeen door jaren van vertrouwen, vol „crediet" verankerd lag, los van zijn grondslagen.

En de vragen vermenigvuldigen. De beroering van het oppervlak der volkerenzee is tot storm-gegolf gróót geworden. En toch ... wij menschen zijn slechts de kinderen, die hun handjes aan 't zee-oppervlak vochtig maken, om te zien of de zee waarlijk groen is. De meest groote geest vermag slechts enkele palmen diep te zien, en wat daar verder beneden is — honderden meters ver — wij zien het niet. Wat God in de diepte werkt, Hij zelf weet het alleen. En zoo kunnen wij — indien wij het „zoo waakt dan" hebben verstaan — het aan Hem overlaten te zorgen voor Zijn zaak.

Voor een paniek-stemming hebben wij ons in ieder geval te wachten. Een zekere nerveuze gemoedstoestand mag onder ons geen slachtoffers maken. *Indien* het waar is, dat onder òns een verborgen gevaar dreigt, dán juist moet iedere „wachter op Sions muren" allereerst waken voor zichzelf, dat hij er niet maar op los slaat: „treffe wie 't treft". Het verschijnsel, dat iemand om een minder goed gekozen woord, een niet gelukkig gestelden simpelen zin, als „geteekend" wordt gesignaleerd, schijnt op een stemming te duiden, die gevaarlijk kan worden. Het verhaal der „dertien" „Netelenbos-sympathieken" schijnt veel angst te veroorzaken. Maar vrees is een slechte leidster. En meer dan één getrouwe en goed-gereformeerde dienaar van Christus moest ervaren, dat hij geheel ten onrechte werd verdacht. Zulk een paniek-stemming-handeling is een gevaar —; voor de betrokkenen, maar bovenal voor de Kerken zelf.

Natuurlijk mag, wanneer *personen* feil gingen, een woord van vermaan — broederlijk vermaan — gehoord, maar de massa heeft zoo spoedig haar iudicium „verdacht" gereed. En zoo moet, meen ik, het aanvallen van bepaalde *personen* tot het uiterste beperkt, terwijl de groote kracht in een andere richting moet worden ontwikkeld.

Want het schijnt, dat, ook onder ons, *een geest* hier en daar opkomt, die bedenkelijke neiging toont naar het *relativisme*. Een neiging, die gepaard gaat met de poging om wetenschap en geloof zoo wat te laten „stoeien". En juist hier hebben wij, als Gereformeerden, zonder star *dogmatisme*, toch de fundamenteele *waarheden*, zonder concessie aan wetenschappelijke *hypothese (!)*, te handhaven. Want ook al verschuift men, met schijnbaar goed bedoelde geste, allerlei vragen, b.v. die omtrent de beteekenis van enkele woorden in Gen. 1, naar het terrein der exegese — dan klinkt dat wel onschuldig, maar het gaat, vrees ik, in een schuldige richting. Juist daar, waar we voor het wonder Gods in aanbidding ons buigen, met de belijdenis: „God alleen is groot", is een grondslag voor waarachtige religie, die de

openbaring Gods in kinderlijken eenvoud aanvaardt. En wij moeten niet bang zijn te belijden, dat we nog kinderlijk genoeg zijn om „onbegrepen" wonderen geloovig „aan te grijpen".

Dat het, waar zulks mogelijk is, voor ons Gereformeerden zeer beslist noodzakelijk is *elkander* te waardeeren, behoef ik niet te betoogen. Trouwens door de menschen „van buiten" worden we niet verwend.

Als staaltje van kleineerende kritiek van een zijde, die toch het „dat zij allen een zijn" zoo gaarne hooren doet, mag voorzeker wel dienen de bespreking, die het bekende blad „*Bergopwaarts*" gaf, over een boek van Ds. K. Schilder te Gorinchem: „*Wat is de hel*". In dit boek is een respectabele hoeveelheid litteratuur uitnemend verwerkt, en op menige plaats vonkt en tintelt het van vernuft. En „Bergopwaarts" maakt er (na inhoudsopgave) dit van: „Het is „des schrijvers bedoeling aan te toonen, dat wat de Bijbel „over de hel zegt, zinnebeeldig moet worden verstaan: „knersing der tanden is zelfbeschuldiging, de worm die niet „sterft is de innerlijke zelfvertering, enz. Ook neemt hij „verschillende graden van straf aan in de hel, evenals verschillende graden van zaligheid in den hemel. Zelfs in de „hel zijn nog spranken van „Gods wijde, groote barmhar„tigheid". Hoe de schrijver dat alles weet? Het staat in „Bavincks dogmatiek".

Zie, na zoo'n critiek zou men geneigd zijn een medelijdend woord te spreken, ware het niet, dat de initialen van een „hooggeleerde" ons verbaasd deden zwijgen. Trouwens, Prof. Geesink's „*Lust en IJver*", dat den menschen van „*Bergopwaarts*", zou ik zoo zeggen, toch ook nog wel iets meer dan „niet heel veel" te zeggen had — àls ze 't verstaan hebben — wordt aldus besproken: „Waarom deze „weinig belangrijke „oratie" moest worden gedrukt is mij niet „duidelijk. Er staat niet heel veel in, dat de moeite van „het lezen waard is".

Te groote waardeering voor 't geen van gereformeerden kant *gepraesteerd* wordt, is voorzeker geen fout, die den menschen van „Bergopwaarts" op goede gronden verweten kan worden; ook al is men in dergelijke kringen vaak niet ongevoelig voor 't geen van anonyme „Gereformeerde zijde" *beweerd* wordt.

Indien er menschen zijn, die, met recht, over gebrek aan waardeering, in breeden kring, voor toch alleszins respectabelen arbeid zouden kunnen klagen, dan zijn dat zeker de scribae onzer generale synodes. Verschijnen de „acta" wat laat, dan heet het: waar blijven toch de scribae met hun „acta?" Zijn de acta er ongedacht spoedig, zooals dit jaar, dan merkt men zoo langs z'n neus weg op: dat zijn we niet gewoon! En dan . . . *zijn* de acta er tenminste. Iedere kerkeraad ontvangt een exemplaar voor 't archief. Dat archief is, voorzoover het de afdeeling: „Acta van generale synodes" betreft, heel dikwijls de boekenkast van den pastor loci. En heel vele pastors waardeeren deze gratis acta zeer, door ze een plaats te bezorgen naast oudere lotgenooten. De meeste kerkeraadsleden vinden 't best dat de „acta" naar zulk een veilig oord verhuizen. „Dominee is de eenige, die d'r misschien wat mee doen kan". En dominee vindt 't nogal gewichtig een complete serie „Acta" uit het tijdvak, dat zijn pastorale arbeid tot dusver duurde, te „bezitten". Er blijft natuurlijk ook hier het verschil tusschen „bezit" en „eigendom".

Wie echter de acta onzer Synode naslaat, ziet met welk een noesten vlijt de synodi scribae zich aan den arbeid moeten hebben gezet, om dit werk zóó spoedig persklaar te hebben. Een eeresaluut aan „des synodi scriveren". Wanneer de andere synode-leden in het bewustzijn gewichtigen arbeid verricht te hebben, als „eersaam huisvader" in den huiselijken kring wat nakouten — wanneer de anderen hun verbruikte krachten wat restitueeren en reconstrueeren op laat-herfstelijken-vacantie-tocht, dàn zuchten onze „scriveren"

achter den papier-berg... en zij zuchten tot de laatste correctie-proef weer bij den eminenten „synodalen" drukker is. „Synodi scriba" te zijn is niet alléén een „eerebaantje".

De acta nemen dan ook steeds in omvang toe. Die van de synode van 1917 vormen een mager boekske, echt uit den distributie-tijd, vergeleken met dit boekwerk, dat bovendien ook een uiterst belangrijken inhoud heeft.

Wat is er veel veranderd in een goede halve eeuw! Legt ge naast dit boek, een exemplaar van de „Handelingen van de synode der chr. afgesch. Geref. Kerk van 1863" — en dit was een nogal werkzame synode — dan valt ook zóó 't verschil op. Dáár 60 bladzijden druk, smalle pagina's en dubbele interlinie, en daarachter 15 bladzijden bijlagen — en hier een kloek boekdeel 97 pags. acta en ruim 200 bladz. compres gedrukte bijlagen.

Ondanks het feit, dat de „acta" eener vergadering in 't gemeen vrij dorre lectuur bieden — ik maak hier b.v. een uitzondering voor de beide rapporten in de kwestie-Netelenbos — hebben ze toch immer groote historische waarde. De officieele acta eener vergadering zijn altijd de „Fundgruben" voor de geschiedbeschrijving. Door het kennis nemen van de acta eener vergadering is men in staat allerlei legenden, die zich vormen gaan, naar het gebied te verwijzen, waar ze behooren.

Toch zou het, geloof ik, ook zeer gewenscht zijn, wanneer de scribae onzer synodes deden als Festus Hommius, die de groote synode van Dordt als scriba diende, en hun particuliere aanteekeningen bewaarden. Op die van Festus Hommius vestigde het eerst (na bijna 250 jaar) Rogge in *de Navorscher* de aandacht (1866). Wellicht, dat de aanteekeningen *onzer* Scribae niet zoolang ongebruikt bleven liggen. Zou het teveel moeite zijn, bij al hun arbeid, voor de „scriveren?"

De zaak-Wisse begint afgezaagd te worden. Op allerlei beweerde gronden (uit welke bleek, dat Ds. Wisse de acta

van 1905 *niet* kent!) „keerde” Ds. Wisse „weder”. Let wel: „Wederkeeren tot de Chr. Ger. Kerk”. Dat is tenslotte „des Pudels Kern”. En waar nu *Sneek's* Chr. Ger. predikant *gepoogd* heeft de vaderen tegen de kinderen „uit te spelen”, daar schijnen we toch ook in Chr. Ger. lijn te zijn, wanneer we die vaderen eens polsen over dat „wederkeeren”. Dat wederkeeren bedoelt dan: de vereeniging van '92 ongedaan maken. Welnu, hoe stond „men” in de Chr. Ger. Kerk destijds tegenover deze kwestie? 't Is goed dat na te gaan, om legendenvorming te voorkomen. In „*de Vrije Kerk*” van Juni 1892 wordt het eerst de kwestie-Van Lingen (later met Ds. Wisse, oom — meenen we — van dezen Ds. Wisse) genoemd. De redacteur Ds. H. Beuker zegt dan o.m. dit: „Bestaan er in deze zaken geen wezenlijke „bezwaren — die we in de circulaire van D. D. Van Lingen „en Wisse niet hebben ontdekt, dan mag men niet met „nieuwe bedoelingen en onbepaalde bezwaren aankomen, „om daardoor een spaak in 't wiel te steken. Moet de „vereeniging mislukken dan zij dit ons *lot*; nimmer onze „*schuld*.”

En verder heet het: „En welke zijn de gronden waarop „de vereeniging wordt ontraden? Onder meer ook dit: „omdat de manslidmaten niet opgeroepen zijn om voor het „*voor* of *tegen* hunne stem uit te brengen. Alsof zulks be„hoorde, en de besluiten eener meerdere vergadering, ja „zelfs eener Synode eerst nog eens aan een soort plebisciet „der mans-lidmaten moesten onderworpen worden. Wij „vragen toch in allen ernst aan deze onze broeders: is zoo „iets een eisch van Gereformeerd Kerkrecht of van Fransche „Revolutie? En waar is in een Gereformeerde Kerk van „een Gereformeerde Synode ooit zulks geschied?”

En: „Dat Satan op onze gedeeldheid, en, om deze te „doen voortduren, op onze zwakke zijden speculeert, is „zeker en gewis. Dat de orthodoxe en moderne bouwlieden „van den synodalen tempel onze vereeniging ongaarne zien, „betwijfelt niemand”.

En in Augustus '92 schrijft Ds. Beuker:

„Zal men zich nu van de vereenigde kerken scheuren, „omdat deze haren plicht hebben gedaan? Daarbij wordt „openlijk scheuring in art. 80 van onze Kerkbode onder „de grove zonden geteld, die met schorsing of ontzetting „uit het ambt dienen gestraft te worden".

„Het allermeest doet het ons leed van Ds. Wisse — die, „toen de voorstellen onzer Synode van Leeuwarden te „'s Gravenhage waren aangenomen met heel zijn hart de „vereeniging voorstond, wijl nu de redenen van verzet wa„ren vervallen. En nu op eenmaal weer omgekeerd. Wat „ligt daaraan toch ten grondslag? Is deze broeder in de „zeve des Satans?"

En Ds. Donner, de toenmalige Zendingsdirector, schreef in het *Christelijk Weekblad voor Leiden en Omstreken:*

„Wat is er bij de vereeniging wederkeerig losgelaten en „overgegeven, dat naar Gods Woord en de Ger. belijdenis „en kerkorde had moeten behouden worden?

„Zij, die bezwaren hebben tegen de vereeniging, op hen „rust de bewijslast van het tegendeel, vooral op hen, die de „eenvoudigen in de gemeente opzetten, en verdeeldheid en „scheuringen aanrichten".

Dàt zijn de stemmen der vaderen. En zoo rust thans óók op Ds. G. Wisse een *bewijslast.* Wij wachten zijn *bewijzen* voor allerlei pathetisch weggeslingerde beweringen.

De tegenwoordigheid van Dr. W. G. Harrenstein in ons land vestigt de aandacht nogmaals op de verstrooide Gereformeerden in N. O. I. Met zijn hulpprediker heeft hij een zware doch schoone taak aan gene zijde van den evenaar te vervullen.

Nimmer heeft men in ons Vaderland de geloovige landgenooten elders, geheel vergeten. De Nederlandsche ambassades waren gewoonlijk door predikanten vergezeld. Getuigen daarvoor vinden we b.v. in: *Nederland en Venetië* door Mr. J. C. de Jonge (1852) en in: *De oprichting van een godgeleerde*

bibliotheek bij onze ambassade te Madrid, door Dr. J. Hartog in „Studiën en Bijdragen" II. Interessant op dit gebied zijn voorts: „*de Gereformeerde Schippersgemeente voor Keulen* van N. C. Kist (Kerkh. Archief I) en het, in „Ned. Arch. v. K. G. VI door J. T. Bodel Nijenhuis meegedeelde: *tweeërlei gebed van de voormalige directie van den Levantschen handel en navigatie in de Middelandsche Zee, te Amsterdam.*

Maar zoo goed (en misschien nòg te weinig ingrijpend, bij gebrek aan méér middelen dan f 10.000 per jaar), als onze kerken het thans doen, zóó met de bezieling als Dr. Harrenstein het doen mag, geschiedde het voorheen niet. Dit is ook een eere — èn genade. Ga Dr. Harrenstein, met zijn gade, straks weer met God!

3 Jan. '21. J. WATERINK.

RECENSIËN.

Neue Kirchliche Zeitschrift in Verbindung mit D. TH. VON ZAHN und D. F. VEIT, ausgegeben von D. W. ENGELHARDT.
XXXI Jahrgang. Heft 7—11.
Leipzig, A. DEICHERTSCHE Verlagsbuchhandlung. Dr. Theol. W. SCHOLL, 1920.

Bij vernieuwing wordt opmerkzaam gemaakt op de pas verschenen afleveringen van het *Nieuwe Kerkelijke Tijdschrift*, dat van positieve zijde in Duitschland wordt uitgegeven. Belangrijke artikelen worden er in aangetroffen, b.v. *A. Matthaei* Zur Entstehungs-geschichte der englisch-Schottischen Sonntagsfeier, *W. Caspari* Die Anfänge der alttestamentlichen messianischen Weissagung. *Th. Kaftan* Die Summa der Religion. T. HOEKSTRA.

Die Entstehung der Beiträge zur Förderung christlicher Theologie und ihr Zusammenhang mit meiner theologischen Arbeit, zum Beginn ihres fünfundzwanzigsten Bandes dargestellt von D. A. SCHLATTER, Professor in Tübingen.
Gütersloh, BERTELSMANN; 89 blzn.

Dit is het 1e Heft van den 25en Band der bekende Beiträge, waarvan thans de professoren Schlatter en Lütgert de uitgevers zijn. Eerstgenoemde geeft hierin een overzicht van de 25 jaar, gedurende welke deze periodiek nu bestaat. Hij doet dit blijkens den titel in samenhang met zijn eigen theologischen arbeid; en de bekoring van het opstel ligt dan m.i. ook vooral in den blik, dien de auteur ons gunt in den ontwikkelingsgang zijner eigene Christelijke persoonlijkheid en in de motieven van zijn theologischen arbeid. Deze origineele, positief-Christelijke geleerde, auteur o.a. van de Erläuterungen zum N. T. en van Das Wort Jesu, oefent in Duitschland (ook in studentenkringen) grooten invloed uit. De lezing van dit opstel is hoogst interessant, stichtelijk en instructief. Aan het slot vindt men nog een overzicht der verschenen jaargangen. RIDDERBOS.

Carl Stange, Zum Verständnis des Christentums, Sechs Vorträge über Gegenwartsfragen des christlichen Glaubens.
BERTELSMANN, Gütersloh 1920, 112 blzn.

De onderwerpen dezer „sechs Vorträge" zijn: Moderne Willensziele; Luther und das sittliche Ideal; Christentum und moderne Ethik; Christentum und Philosophie; Die Bedeutung des Bekenntnisses für die Kirche; Das ewige Leben.

Stange is een theologisch-philosophisch denker, die er in deze voordrachten op uit is, het positief-Christelijk geloof te handhaven en zijne beteekenis te doen verstaan tegenover en in verband met de geestesstroomingen van onzen tijd. Hij doet dit op eene wijze, die vaak bewondering afdwingt door de diepte en ook door de klaarheid en juistheid zijner gedachten.

Dit wil niet zeggen, dat zijn wijze in alles de onze zou kunnen zijn. De zonde schijnt hij b.v. af te leiden uit het creatuurlijke (bl. 58). Maar veel van zijne uiteenzettingen over de tegenstelling tusschen Christendom en hedendaagsche philosophie; over de beteekenis eener belijdenis voor de kerk enz. las ik met groote instemming.

RIDDERBOS.

Friedrich Delitzsch's „Die grosse Täuschung" kritisch beleuchtet von EDUARD KOENIG.
BERTELSMANN, Gütersloh, 1920.

Friedrich Delitzsch, wiens naam vooral in den Babel-Bibelstrijd eene ver-reikende bekendheid verkreeg, schijnt behoefte aan nieuwe sensatie te hebben gehad, en heeft nu in „Die grosse Täuschung" zich tot kampvechter opgeworpen voor het meest felle en hartstochtelijke Antisemitisme, dat zich laat denken. Hij voert dien strijd dan speciaal, door van het Oude Testament en van Israëls geschiedenis zulk eene voorstelling te geven, dat eruit blijkt, „dat de Oudtestamentische geschriften in *religieus* opzicht voor ons menschen van dezen tijd in het geheel geene beteekenis hebben." Onder „die grosse Täuschung" verstaat hij dan het „bedrog", gepleegd met de Oudtestamentische geschriften, doordat veel dat van

jongen datum is, wordt voorgesteld als van ouderen oorsprong te zijn.

Ed. König, de onvermoeide en altijd strijdvaardige Oudtestamenticus, staat hem nu te woord. Nu staat König zelf in de kwestie aangaande den ouderdom der O. T. ische geschriften ten deele op Wellhausiaansch standpunt; en op dit standpunt is er geen afdoend verweer tegen de beschuldiging van falsificatie. Toch blijft er voor den Bonner geleerde genoeg over, waarin hij den verwoeden Anti-semiet kan te woord staan; en hij doet dit dan ook op slagvaardige en rake wijze.

RIDDERBOS.

De Bijbel, opnieuw uit den grondtekst vertaald door en onder leiding van DR. H. TH. OBBINK, hoogl. aan de Rijksuniversiteit te Utrecht (verkorte uitgave).
Amsterdam, 1920, S. L. VAN LOOY; 1e en 2e stuk.

Welke ernstige bezwaren wij als Gereformeerden ook tegen den arbeid van prof. Obbink koesteren, niemand kan hem de eer ontzeggen, dat hij een ijverig en vaardig werker is. Zoo heeft hij thans ook de gewichtige zaak eener nieuwe Bijbelvertaling ter hand genomen. Toch is de titel misleidend, want „de Bijbel — verkorte uitgave“ is eene contradictio in terminis. Wat hier geboden wordt is niet de Bijbel, maar zijn stukken uit den Bijbel. Wie de Schrift als Gods Woord beschouwt, moet er natuurlijk ernstige bezwaren tegen hebben, dat op deze wijze „De Bijbel“ aan het volk wordt geboden.

Op de vertaling hoop ik terug te komen, zoodra ik het geheel voor me heb. Ze schijnt me toe, op die der Leidsche vertaling heel wat voor te hebben, o.a. doordat ze zich dichter bij de Statenvertaling aansluit.

RIDDERBOS.

Dr. H. M. VAN NES, **Bijbelsche Geschiedenis**
Pro Ministerio, VI.
Groningen, 's Gravenhage, 1920. Prijs bij inteekening f 1.25 anders f 1.50.

Na een inleiding bespreekt Prof. van Nes, wat in de reglementen der Ned. Herv. Kerk in zake de Bijb. Gesch. van de proponenten werd en wordt geeischt. Een volgend hoofdstuk geeft een overzicht van de verschillende opvattingen der Bijb. Gesch., waarbij een zeer breede uiteenzetting van het standpunt van Dr. Kuyper in zijn Encyclopaedie. Van Nes bewondert die opvatting, doch kan er niet mee medegaan. Zien we wel, dan moeten we het einde van deze § zoo opvatten, dat Van Nes zelf nog niet gereed is met zijn opvatting van de Bijb. Gesch. en haar plaats in de theologie nog niet durft aan te wijzen, zijn sympathieën gaan naar Valeton en Wildeboer. Hoofdstuk 3 geeft een opsomming van verschillende bewerkingen der Bijb. Gesch., die in vroeger en later tijd verscheen. Hier is veel goeds, maar door de kortheid lijdt de duidelijkheid wel eens schade. Zoo is b.v. de Bibel in Corte van 1513 maar niet zonder meer voor een vertaling van Comestor te houden (pag. 23). Caput 4 noemt en bespreekt allerlei boeken, die nu nog voor de studie der Bijb. Gesch. kunnen worden gebruikt. Daar Van Nes zeldzaam onpartijdig is, moet het op een niet-kennen berusten, dat we op pag. 41 bij de Zondagsschool handleidingen noch Stock-Renkema, noch Jachins Handboek vinden genoemd. Ook had ik in cap. 5, dat de bijvakken bespreekt, graag genoemd gezien het weliswaar moderne, maar zoo handige boekje uit de Sammlung Göschen, W. Staerk, Neutestam. Zeitgesch. 2 dln. Het laatste hoofdstuk geeft praktische wenken voor de bestudeering der Bijb. Gesch.

Wij gelooven, dat elke predikant en student dit boek met vrucht zal kunnen gebruiken, niet het minst om de duidelijke bespreking van tal van bekende wenken.

F. W. GROSHEIDE.

OTTO PROCKSCH, **Petrus und Johannes bei Marcus und Matthäus.**
Gütersloh. BERTELSMANN, 1920.

Uit den titel is wel niet dadelijk op te maken, dat de bekende Oudtestamenticus Procksch hier geeft een poging tot oplossing van het Synoptisch vraagstuk. Op voetspoor van Spitta gaat hij niet, zooals thans doorgaans geschiedt, uit van Mk., doch van Lk. Bij Lk. vindt hij het Synopticon, gelijk hij het geschrift noemt, dat alle Synoptici hebben gebruikt, het zuiverst bewaard. Er hoort dan toe die stof van Lk., die ook bij Mk. is te vinden. Mk. gebruikt behalve het Synopticon nog een andere bron, die ook in den oorspronkelijken vorm door Mt. is gebruikt. Het Synopticon staat in nauw verband met Petrus, de andere bron met Johannes. Procksch drukt dan beide bronnen af, gelijk hij ze meent te moeten opstellen en geeft van beide een breede bespreking, in hoofdzaak dienend om zijn rekonstrukties te rechtvaardigen. Aan het slot worden nog de evangelien Mt en Mk. in hun tegenwoordigen toestand besproken.

Ik voor mij sta, gelijk men weet, afwijzend tegen alle hypothesen die voor Mt. en Mk. schriftelijke bronnen aannemen. Ook Procksch heeft me niet van de onjuistheid van mijn meening kunnen overtuigen. Dat neemt niet weg, dat ik op allerlei punten veel goeds en veel bruikbaars vond en ik iedereen verzekeren kan, dat hij zich, indien hij van de evangelien beter op de hoogte wil komen, het door werken van dit boek niet zal beklagen. Merkwaardig is aan het begin Procksch' beschouwing over de evangelien als geloofsgetuigenissen. Men vindt dit door ons verworpen standpunt hier op duidelijke wijze van behoudende zijde uiteengezet.

F. W. GROSHEIDE.

Kerk en Wereld. Dr. Geelkerken's aanval op de Generale Synode afgewezen door Dr. J. RIDDERBOS.
J. H. KOK, Kampen 1920.

Van de opzienbarende preek van Dr. Geelkerken, waarin hij zijn bezwaren tegen het getuigenis der Synode kenbaar maakte, schreef coll. Hoekstra reeds eene beoordeeling; thans

rust op mij de plicht eene bespreking te geven van de kritiek welke door Dr. Ridderbos op die preek werd uitgeoefend.

Ik wensch mij daarbij te houden aan het zakelijke. De vorm moge in enkele punten twijfel doen rijzen of het bekende „suaviter" den schrijver wel van oogenblik tot oogenblik genoegzaam voor den geest heeft gestaan, over het geheel valt daarop toch weinig aanmerking te maken. Maar de vraag zou kunnen rijzen of het niet te laken „fortiter" in het zakelijke hier toch niet wat al te forsch geworden is.

De beantwoording van deze vraag hangt af van het zakelijke van Dr. Geelkerken's optreden. Ridderbos verwijt aan dezen twee dingen: 1e dat hij de Synode onzer kerken in een valsch daglicht heeft geplaatst, 2e dat hij aan het door hem gepredikte woord van Christus een averechtschen zin heeft gegeven. We hebben na te gaan of het hem gelukt is deze tweevoudige beschuldiging te bewijzen; indien ja, dan is naar onze meening de kritiek zakelijk niet te scherp.

Allereerst dan toetsen we de juistheid van het eerste verwijt, dat de prediker van 3 Oct. 1920 onze Synode in een valsch daglicht heeft geplaatst.

Geelkerken heeft met het oog op het getuigenis der Synode gesproken van de „machteloosheid" onzer Gereformeerde kerken, welke hierin zou uitkomen dat alleen gewaarschuwd wordt tegen de gevaren welke de kerken van de zijde der wereld bedreigen zonder vol ontferming de wereld in te gaan om haar te behouden. Ridderbos stelt daartegenover den veelzijdigen arbeid van ons Gereformeerde volk in barmhartigheid, onderwijs, politiek, pers en wetenschap, waardoor met krachtigen ernst al sedert jaren gepoogd werd om het licht des Evangelies te laten schijnen over heel ons volksleven, en daarin de wereld ten zegen te zijn. Hij wijst ook op den arbeid der Zending, op de toenemende actie voor Evangelisatie. En last, not least, hij wijst aan, hoe zelfs in het door Geelkerken zoo scherp veroordeelde getuigenis de ontferming die de armen uitstrekt tot behoudenis der wereld niet ontbreekt. Staat daarin niet met zoovele woorden: „laten we bidden en strijden, opdat het zwakke worde versterkt, het afgedwaalde worde wedergebracht, en de gemeente van onzen Heere Jezus Christus in deze duistere tijden beantwoorde aan hare heerlijke roeping, om te zijn een stad op een berg, een licht op den kandelaar, om aan eene wereld vol zonde en ellende door belijdenis en wandel te verkondigen de deugden van Hem,

die ons uit de duisternis geroepen heeft tot Zijn wonderbaar licht".

Men kan niet ontkennen dat het betoog van den pleitbezorger der Synode hier klemmend is. Heeft Dr. Geelkerken haar getuigenis, dat hij zelf aan de gemeente heeft voorgelezen, wel met voldoende aandacht aan eene nauwgezette lezing onderworpen?

Nu voorzie ik dat Dr. Geelkerken hier eene bedenking zou kunnen maken. Hij zou kunnen zeggen: Dit alles, waarop Dr. Ridderbos wijst is mij welbekend, maar mijn bezwaar bestaat hierin, dat onze Geref. kerken *niet genoeg* ontferming ten toon spreiden, dat in het getuigenis onzer Synode de toon der ontferming *niet genoeg* tot uiting komt. Maar als Geelkerken dàt zou willen zeggen, dan zou hij daarmee de kritiek van Ridderbos ten volle in het gelijk stellen. Immers, als het niet meer zou zijn dan een kwestie van verschillenden nadruk, dan een kwestie van meer of minder, dan zou de daad van Dr. Geelkerken, die in naam van Christus tegen onze Geref. kerken, tegen onze Synode preekt, en die preek zelfs publiceert, van de allergrootste lichtvaardigheid getuigen. Dan zou er — voor de materie van zijne kritiek misschien wel eenige reden, althans eene zekere toelaatbaarheid bestaan, onze Synode is waarlijk geen heilig huisje waar men niet aan mag raken — maar voor de wijze waarop hij die kritiek heeft meenen te moeten uitbrengen geenerlei verschooning te pleiten zijn; dan zou Dr. Geelkerken zijn ambt als Dienaar des Woords op ergerlijke wijze hebben misbruikt! Moeten wij echter blijven gelooven dat Geelkerken ten volle heeft bedoeld wat hij heeft gezegd; dat het dus voor hem niet een kwestie is van meer of minder, maar dat hij wel degelijk onze Geref. kerken en met name onze Synode in haar getuigenis beschuldigt van *alleen* en *uitsluitend* oog te hebben voor de gevaren welke de kerk bedreigen van de zijde der wereld, en *niets* te gevoelen voor hare roeping om vol ontferming tot de wereld uit te gaan teneinde deze te behouden. — dan is op dat punt de zakelijke kritiek van Ridderbos niets te scherp; dan heeft metterdaad Dr. Geelkerken onze Geref. kerken en met name onze Synode valsch beticht.

De tweede beschuldiging door den verdediger onzer Synode tegen haren aanvaller van den kansel ingebracht is deze, dat hij aan het door hem gepredikte woord van

Christus een averechtschen zin gegeven heeft. Waarover loopt hierbij het geding? Dr. Geelkerken maakt eene tegenstelling tusschen „bidden en vasten" en allerlei andere dingen, met name dan — zooals onze Synode deed — het getuigen en waarschuwen tegen wereldgelijkvormigheid en ketterij. De maanzieke knaap, dat is naar Dr. Geelkerken's exegese de wereld, kan *nergens anders door* worden genezen dan door bidden en vasten; dit laatste dan verstaan als het met al de spanning der ziel zich concentreeren op onze roeping voor God. De Synode mocht dus niet wijzen op de zonden en wonden der wereld, maar had zich met gebed en concentratie op hare roeping tot het genezen van die wereld moeten opmaken.

Dr. Ridderbos toont aan hoezeer daarmee aan de woorden van Christus een averechtsche zin gegeven wordt. Ten eerste wijst hij er op, dat de Synode met haar getuigenis niet bedoelde de wereld te behouden, maar de kerken zelve te waarschuwen voor de gevaren der wereld. De door Dr. Geelkerken gemaakte tegenstelling had hier dus geen zin. Of zou deze prediker waarlijk meenen, dat eene waarschuwing naar binnen tegen ketterij en wereldgelijkvormigheid niet naar den zin en de meening van Christus zou zijn? Mij dunkt dat kan niet, want dan zou het eerst recht blijken hoe averechts hij de woorden van den Heiland heeft verstaan. En in de tweede plaats laat Dr. Ridderbos zien hoe überhaupt die tegenstelling tusschen bidden en zich op zijn roeping werpen eenerzijds en het waarschuwen en getuigen tegen de gevaren der wereld anderzijds, niet mag worden gemaakt, en dat integendeel naar de bedoeling des Heilands de machteloosheid van de kerk tegenover de wereld daarin ligt, dat ze te veel zich juist door de wereld laat overwinnen, te veel voor de geestelijke gevaren die haar van de zijde der wereld bedreigen, bezwijkt.

M.i. kan tegen dit betoog weinig worden ingebracht. Ook Hoekstra wees er in zijne beoordeeling van Geelkerken's preek reeds op, dat de tegenstelling tusschen bidden en betoogen-klagen niet juist is. Dr. Geelkerken heeft zich op zijn minst schuldig gemaakt aan ernstige eenzijdigheid. Doch wellicht zou hij hier uitroepen: dat kan wel zijn, maar gij Synode, en gij Gereformeerden in het algemeen, hebt u in den laatsten tijd ook voortdurend schuldig gemaakt aan eenzijdigheid; gij hebt voor niets anders oog gehad dan voor de gevaren van afdwaling en ketterij; waarlijk, het werd tijd

dat ik daartegenover eens een ander geluid deed hooren! Maar — dan herhaal ik wat ik reeds hierboven schreef: dan zou Dr. Geelkerken zijn ambt van Dienaar des Woords op ergerlijke wijze hebben misbruikt. Hij stelt Christus' woord tegenover het woord onzer Synode, bedoelt dus eene volstrekte tegenstelling — en, Dr. Ridderbos heeft het duidelijk en afdoende aangetoond, die ligt er niet in. Het bewijs voor de tweede beschuldiging is evenzeer geleverd als de eerste. Dr. Geelkerken heeft metterdaad het Woord van Christus averechts verklaard. De kritiek is ook op dit punt zakelijk niets te scherp.

Mocht Geelkerken ook zelf tot het inzicht van zijne dubbele vergissing komen — dan zou Ridderbos in dezen pennestrijd de schoonste overwinning hebben behaald, waarvoor ook de overwonnene hem kon dankbaar zijn.

G. Ch. AALDERS.

Trinitarischer Glaube und Christus-bekenntnis in der alten Kirche. Neue Untersuchungen zur Geschichte des Apostolischen Glaubens-bekentnisses von Dr. J. HAUSSLEITER. Gütersloh, C. BERTELSMANN.

Het ontstaan van de apostolische geloofsbelijdenis ligt nog veelszins in het duister. Opgewekt door studiën van M. Peitz S. J., heeft Dr. J. Haussleiter in dit belangrijk geschrift getracht, dienaangaande meer licht te ontsteken. „De in het oudroomsche Symbool tot eene eenheid verbonden bestanddeelen van de oudkerkelijke belijdenis zijn uit twee verschillende nieuwtestamentische wortelen opgegroeid. De eene wortel ligt in het Doopsbevel van den opgestanen Heere, Matth. 28 : 19 . . . Den anderen wortel vinden wij in de vroegtijdig tot eene formule bijeengevoegde nieuwtestamentische geschichtliche uitspraken over den Persoon en het werk van Jezus Christus, inzonderheid over Zijn leven, sterven en opstaan. Dat de apostel Paulus in I Cor. 15 : 3—5 eene overgeleverde formule aanhaalt, kan niet betwijfeld worden", S. 39, 40. Het eene bestanddeel is dus eene belijdenis van den drieënigen God. Het andere eene belijdenis van den Heere Jezus. Bij Clemens Romanus, Ignatius, Justinus Martyr

e.a. komen zij reeds meer of minder duidelijk voor. Irenaeus voegde ze wel samen. Maar eerst onder Zephyrinus, bisschop van Rome 199—217, werden ze één in het oudroomsche symbool. „De apostolische Geloofsbelijdenis is niet eerst aan het einde van de tweede eeuw ontstaan; maar zij is toen in die uns bekannte Form geprägt worden”, S. 84. Marcions dwaling en dynamisch monarchianisme waren de ketterijen, die hierbij vroedvrouwendienst deden. Het ging er bij, om de volle erkentenis van den Heere Christus als God. „Niet aan den Symboolvorm van Irenaeus, noch aan dien van Tertullianus, maar aan den vorm van de oudroomsche Confessie was het beschoren, in het Westen en Oosten zegevierend door te dringen. Op het vaandel echter, waaronder de zege behaald werd, staan de woorden : *ὁ χριστὸς Θεολογεῖται*” (= Christus wordt als God erkend), S. 124.

Deze beteekenisvolle studie verdient, dat men kennis van haar neme, en haar met aandacht overwege.

S. GREIJDANUS.

ONTVANGEN BOEKEN.

Ter Conferentie 8—10 Juni 1920 te Ermelo, van wege den Geref. Bond van Vereenigingen en Stichtingen van Barmhartigheid in Nederland.
Kampen, J. H. Kok. 1920.

W. Schippers. **Het Uilennest.**
Nijkerk, G. F. Callenbach.

E. van Maltzahn. **Op vasten Grond.** Derde druk.
Nijkerk, G. F. Callenbach.

J. J. Knap, **Gelijkenissen des Heeren.** Tweede deel.
Nijkerk, G. F. Callenbach, 1920

J. de Liefde. **Liederenbundel voor School en Huisgezin met orgel- of piano-begeleiding,** f 2.90 ingenaaid.
Arnhem, H ten Brink, 1920.

De Bijbel, vertaald door Dr. H. Th. Obbink. 3e stuk.
Amsterdam, S. L. van Looy, 1920.

Dr. H. Beets. **Compendium Explained. Second, enlarged Edition.**
Grand. Rapids. Mich. Eerdmans-Sevensma 1919.

Neue kirchliche Zeitschrift. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung. D. Werner Scholl, Leipzig. Preis halbj. Mk. 20. — Jahrg. 1920.

Inhalt von Heft 12:

Amt, Gemeinde und allgemeines Priestertum in ihrem Verhältnis dargestellt auf neutestamentlicher Grundlage. Von Prof. D. Dr. Chr. Bürckstümmer in Erlangen.

Das Schulgebet. Von Prof. W. Koller in Erlangen.

Unbiblisches in unserem heutigen Christentum. Von Pfarrer Schiller in Nürnberg.

Abschiedswort.

E. Gewin. **In den Réveilkring.**
Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1920.